

ERIKA RUONAKOSKI

Mielihyvää yli lajirajojen

Jonathan Balcombe, *Elämellinen nautinto* (Pleasurable Kingdom, 2006).
Suom. Eila Salomaa. Into, Helsinki 2014. 280 s.

Eläinten kärsimys on aihe, joka on herättänyt paljon pohdintaa aina antiikin ajoista lähtien ja jolla on keskeinen asema nykyisessä eläineettisessä debatissa. Jonathan Balcombe tutkii kolikon toista puolta eli eläinten mielihyvää. Mielihyvän hän ymmärtää aistikokemukseksi, joka liittyy myönteisiin tunteisiin, kuten iloon ja tyytyväisyyteen.

Balcomben mukaan monet asiat, jotka tuottavat mielihyvää ihmisille, tuottavat sitä myös toislajisille eläimille. Tällaisia asioita ovat esimerkiksi leikki, ravinto, seksi, kosketus, rakkaus, huumeet, kauneus ja huumori. Koirat, miekka-valaat ja simpanssit nauttivat toisten kiusoittelemisesta, silovalaat hyväilevät ja syleilevät toisiaan, joikuarat riemuitsevat sadekuurosta pitkän kuivan kauden jälkeen ja lehmät ovat täynnä intoa päästessään kevätlaitumille.

Mutta eikö tällainen kielenkäyttö ole antropomorfista? Kuten Balcombe itsekkin huomauttaa, tieteen kielessä eläimet eivät ”rakasta” vaan ne ”pariutuvat”, eivätkä linnut ”suutele” vaan ne ”hierovat nokkiaan”. Hänen mielestään eläinten kokemuksista pitää kuitenkin pystyä puhumaan ja niitä pitää saada tutkia. Tämä ei ole tärkeää vain uteliaisuutemme tyydyttämiseksi vaan myös eettisistä syistä. Niin kauan kuin tutkijat esittävät luonnon prosessit selviytymistaisteluna ja vaikenevat eläinten tunteista, he saattavat Balcomben mukaan tahattomasti oikeuttaa kärsimystä aiheuttavia käytäntöjä eläinten pidossa. Jos taas myönnetään, että luonnossa elävien eläinten elämään kuuluu paljon vapaa-aikaa, mielihyvää ja iloa, tuotantoeläimille aiheuttamamme kärsimys ja niiden elämän virikkeettömyys asettuvat uuteen valoon.

Balcombe toki myöntää, ettei toisen olennon kokemuksesta voi todella jakaa ja ettei meillä siksi voi olla varmaa tietoa eläinten mahdollisesti kokemasta mieli-

hyvästä. Toislajisten eläinten mahdollisuudet viestiä kokemuksistaan inhimillistä symbolijärjestelmää käyttämällä ovat myös rajalliset. On kuitenkin monia epäsuoria keinoja eläinten mielihyvän tutkimiseen: aivokuvantaminen, hormonaalisuuden ja ruumiinlämmön vaihtelujen mittaaminen, eläinten mieltymysten tutkiminen valintatilanteita järjestämällä sekä käyttäytymisen havainnointi, tallentaminen ja analysointi. Balcombe pitää arvokkaana myös satunnaishavainnoista saatavaa tietoa.

Mielihyvän motivoiva voima

Balcombe korostaa, etteivät evolutiiviset ja kokemukselliset selitykset sulje toisiaan pois vaan molempiin kannattaa kiinnittää huomiota: evolutiivinen selitys kuvaa käyttäytymisen pitkän aikavälin syitä, kokemuksellinen selitys taas tämänhetkistä syytä. Toisaalta evolutiivisten ja kokemuksellisten selitysten yhtymäkohta löytyy siitä, että mielihyvä motivoi käyttäytymistä: mielihyvä on ”palkkio” sellaisesta käyttäytymisestä, joka edistää eloonjääntä.

Tämä ajatus ei ole uusi, vaan sen esitti jo vuonna 1884 eläinten käyttäytymisen tutkija Georges Romanes. Ennen Romanesia itse Charles Darwin käsitteli eläinten tunteita teoksessaan *The Expression of Emotions in Men and Animals* (1872). Sittemmin teoksen ajatuksia on kuitenkin pidetty antropomorfisina, ja 1900-luvulla eläinten käyttäytymisen tutkimusta hallitsi behavioristinen paradigma, joka torjui eläinten tunteiden tutkimisen. Vieläkin tieteellisessä tutkimuksessa vallitsee kaksoisstandardi, jonka mukaan ihmisten toimintaa voidaan selittää mitä moninaisimmilla tunteilla, haluilla ja päämäärillä, mutta toislajisten eläinten käyttäytyminen redusoidaan geenien siirtämiseen eteenpäin.

”Voisivatko eläimet, joilla on meitä tarkemmat aistit, kokea suurempaa mielihyvää kuin me?”

Balcombe asettuu vastustamaan tällaista ajattelutapaa. Hänen mukaansa haluttomuus tunnustaa eläinten tunteet on osoitus antropodenialismista eli ihmisten ja muiden eläinten yhteisten ominaisuuksien kieltämisestä. Toisaalta hän uskoo biologien tietävän, että monet heidän todistamansa tilanteet eläinten käyttäytymisessä viittaavat mielihyvän motivoivaan vaikutukseen. Heidän on kuitenkin ollut uransa kannalta järkevämpää olla ottamatta tutkimuskohteekseen mielihyvää, sillä vääränlaista tutkimusta ei ole yksinkertaisesti rahoitettu. Nyt tilanne on muuttumassa, ja Balcombe haluaa olla osa tätä muutosta.

Eläinten motiivit ovat kyllä eräässä mielessä läsnä myös valtavirtaisissa biologisissa selityksissä. Esimerkiksi ketunpentujen sanotaan painivan, jotta niiden lihaksisto kehityisi ja jotta ne siten parantaisivat henkiinjäämis- ja lisääntymismahdollisuuksiaan. Tällä tutkijat eivät kuitenkaan tarkoita, että leikkivät ketunpentu ajattelisivat geeniensä periytymistä, vaan viime kädessä kysymys on evoluution mekanismeista, jotka ohjaavat yksilöiden käyttäytymistä. Balcomben mukaan näennäisesti eläinten motiiveja kuvaavat mutta käytännössä evolutiiviset selitykset saattavat kuitenkin peittää alleen eläinten varsinaiset motiivit ja niiden mukana mielihyvän motivoivan merkityksen.

Millä tavalla mielihyvä sitten motivoi eläinten toimintaa? Ketunpennuilla välittömin syy niiden leikille on mielihyvä: ne leikkivät, koska leikkiminen on hauskaa. Toki leikki myös kehittää niiden lihaksistoa ja lopulta parantaa niiden selviytymis- ja lisääntymismahdollisuuksia, mutta nämä asiat eivät ole ketuille kokemuksellisesti läsnä niiden leikkiessä, vaan leikistä saatava mielihyvä saa ne toimimaan oman selviytymisensä kannalta mielekkäällä tavalla. Toisaalta mielihyvän tavoittelu ohjaa eläinten toimintaa silloinkin, kun toiminnasta ei ole hyötyä lisääntymismenestyksessä, mistä todistavat esimerkiksi homoseksuaalisen ja autoeroottisen käyttäytymisen sekä lisääntymiskauden ulkopuolella tapahtuvan parittelun yleisyys.

Miten tutkia täysin tuntematonta?

Balcomben mielestä eläinten tunteita ja aistimuksia voisi siis tutkia merkittävästi nykyistä ennakkoluulottomammin. Hän kysyy esimerkiksi, voisivatko eläimet, joilla on meitä tarkemmat aistit, kokea suurempaa mielihyvää kuin me. Esimerkiksi koirien ja kissojen käyttäytyminen niitä silitettäessä saattaisi viitata tähän suuntaan. Entä voisiko toislajisten eläinten tunteiden kirjo sisältää myös sellaisia tunteita, jotka ovat itsellemme tuntemattomia?

Nämä kysymykset johtavat pohtimaan, millä keinoin tällaisia asioita on mahdollista havaita ja tutkia. Alkuteoksen julkaisun jälkeen onkin tutkittu esimerkiksi koirien aivojen mielihyvakeskuksen aktivoitumista niiden haistellessa eri hajuja. Aktivoitumisen intensiteetin mittaaminen eri tilanteissa ja sen vertaaminen ihmisen aivoja koskevaan vastaavaan tutkimukseen ja koehenkilöiden raportointiin mielihyvän aistimuksiin voi tuottaa ainakin valistuneita arvauksia koiran kokeman mielihyvän voimakkuudesta suhteessa inhimilliseen mielihyvään. Sen sijaan inhimillisistä tunteista täysin poikkeavan tunteen tutkiminen on varmasti vaikeaa, vaikka sen olemassaolo onnistuttaisiinkin toteamaan. Todennäköisempää on, että tavoitamme empaattisesti eläimen tunteesta jotakin inhimillisiin tunteisiin kuuluvaa mutta ymmärrämme tunteen olevan esimerkiksi kiihkeämpi kuin inhimillinen vastineensa tai sekoittunut johonkin toiseen tunteeseen ihmiselle epätyypillisellä tavalla. Tällaisia tunteita moni koiranomistaja arvailee seurattessaan esimerkiksi koirien riehaantumista keskinäisissä leikeissään tai joidenkin koirien kiihkoisaa tehtäväsuuntautuneisuutta agilityradalla.

Vaikka Balcomben esimerkeistä suurin osa koskee nisäkkäitä ja lintuja, hän käsittelee myös hypoteesia kalojen ja hyönteisten kokemasta mielihyvästä. Hänen mukaansa kaloja on pidetty usein tunteettomina, koska niillä ei ole kasvonilmeitä. Kasvonilmeet eivät kuitenkaan ole ainoa tapa viestiä tunteista, vaan tunteista voivat kertoa myös

kehon asennot, silmäterien laajeneminen ja supistuminen sekä värin muutokset. Esineiden manipulointi ja niiden yli hyppiminen saattavat ilmentää kaloilla leikinomaista käyttäytymistä eli käyttäytymistä, jota harjoitetaan siitä itsestään saatavan mielihyvän vuoksi. Balcombe referoi myös tutkimuksia, joiden mukaan myös torakkanymfien rauhanomaisesti päättyvät taistelut ja vastasyntyneiden työläismehiläisten ”harjoituslennot” voitaisiin laskea leikinomaiseksi käyttäytymiseksi. Hän pitää mahdollisena, että hyönteiset kykenisivät nauttimaan leikkimisen lisäksi makeasta mausta ja parittelusta.

Ongelmia filosofisissa osuuksissa

Balcombe avaa eläinten kokemuksesta spektrin, jonka osaset kiehtovat silloinkin, kun kirjoittaja toteaa todistusaineiston olevan toistaiseksi hataraa. Valitettavasti *Eläimellinen nautinto* sisältää myös suuren määrän suoranaisia epätarkkuuksia ja huterasti rakennettuja argumentteja. Käytettyjä käsitteitä ja niiden keskinäisiä suhteita selvitetään niukasti. Lisäksi epävarmuus kohdeyleisöstä piinaa erityisesti teoksen alkua, jossa seitsemisenkymmentä sivua on omistettu kysymykselle ”miksi kirja eläinten mielihyväästä?”. Satunnainen maallikkolukija tuskin kaipaa näin paljon vakuutteluja, kun taas tutkijan näkökulmasta teorioita, tutkimuksia ja anekdootteja pikakelaavan Balcomben pohdinnat ovat kovin pinnallisia.

Eläinten tietoisuus on Balcombelle filosofisista kysymyksistä keskeisin, nivoutuuhan kysymys mielihyväästä siihen kiinteästi: mielihyvän kokeminen edellyttää jonkinasteista tietoisuutta. Hän esittelee muutamia tietoisuusmalleja kursorisesti ja nojautuu lopulta lähinnä neurologi Antonio Damasion ja neurotieteilijä Jaak Pankseppin näkemyksiin. Damasio jakaa tietoisuuden kahteen päätyyppiin: *ydintietoisuuteen*, joka antaa organismille tunteen itsestä tässä ja nyt, ja *laajaan tietoisuuteen*, johon sisältyvät identiteetti ja persoonallisuus. Organismi, jolla on laaja tietoisuus, tiedostaa tarkasti oman itsensä, menneisyytensä ja ennakoitun tulevaisuutensa. Panksepp taas jakaa tietoisuuden kolmeen tasoon: *Primaaritetietoisuus* on ”tässä ja nyt” -tila, johon kuuluu alkukantaisia aistimuksellisia ja havaintotuntemuksia. *Sekundaarinen tietoisuus* kuvastaa kykyä ajatuksiin, jotka kohdistuvat kokemuksiin (esimerkkinä saalista lähestyvä, mielihyvää ennakoiva sisilisko). *Kolmannen asteen tietoisuus* taas käsittää ajatukset ajatuksesta, tietoisuuden tietoisuudesta ja symbolifunktion. Pankseppistä ja Damasiosta poiketen Balcombe liittää kolmannen asteen tietoisuuden ja laajan tietoisuuden ainakin joihinkin toisilajisiin eläimiin. Perusteena on se, että myös eläimet ennakoivat ja suunnittelevat. Hän ei kuitenkaan selitä, miten kokemus itsestä ilmenee, mikä on symbolifunktion merkitys itsesuhteelle ja mitkä ovat tulevaisuuden ja menneisyyden hahmottamisen eri muodot. Siksi hänen väittämänsä jäävät leijumaan ilmaan. Harmittavan kevyesti Balcombe perustelee

myös väitettään, että kaiken elämän merkitys on palautettavissa mielihyvän tavoitteluun.

Filosofian historiaa Balcombe sivuaa käsitellessään eläinten esineellistämistä. Hänen mukaansa suurin osa ihmisistä on aina halunnut tarkastella eläimiä esineinä eikä elävinä olentoina. Syyttävä sormi osoittaa erityisesti Aristoteleeseen ja René Descartesiin. Kun Aristoteles väitti eläinten olevan olemassa ihmisten ravitsemista ja muita tarpeita varten, hän tuli Balcomben mukaan pystyttäneeksi ”valtavan muurin, joka erottaa meidät muista” (39). Descartes taas sai ihmiset näkemään eläimet automaatteina, jotka eivät kykene tuntemaan ja ajattelemaan.

Vaikka molemmat ovatkin erittäin vaikutusvaltaisia filosofeja, tällaiset väittämät antavat tietenkin yksinkertaistetun kuvan heidän ajattelustaan ja sen asemasta aatehistoriassa. Ei ole myöskään totta, että ”eläimet suljetaan edelleen moraalisen tarkastelun ulkopuolelle” (40) tai että ihmisen ja eläimen erottava ”muuri” olisi alkanut rakoilla vasta Darwinin evoluutioteorian myötä. Aristoteleen omien kirjoitusten lisäksi antiikin kaunokirjallisuus ja Plutarkhoksen kaltaisten eläinmyönteisten filosofien tekstit osoittavat, että ihmisten suhde eläimiin oli jo antiikin aikaan hyvin monimuotoinen. Toinen asia on se, että kokevina pidettyjä olentoja on voitu ja voidaan edelleenkin kohdella huonosti. Varovainen suhtautuminen eläinten kokemukseen ei olekaan tyypillistä maallikoille vaan nimenomaan oman aikamme tutkijoille, joita ohjataan välttämään ”antropomorfisia” virhepäätelmiä.

Biologit ovat perinteisesti olleet eräänlaisia portinvartijoita sen suhteen, miten eläimistä pitäisi puhua, ja siksi Balcomben todistus eläinten mielihyvän noususta hyväksyttäväksi tutkimuskohteeksi on arvokas. Toisaalta kirjaa lukiessa herää väistämättä kysymys: miksi kirja julkaistaan suomeksi vasta nyt? Balcomben tapa korostaa käynnissä olevaa tieteellistä murrosta sitoo kirjan tiukasti alkuteoksen julkaisuuhetkeen (2006), ja varsinkin lainsäädännön muutoksia koskeva osuus – joka tosin onneksi on vain muutaman sivun mittainen – on ikävän vanhentunutta luettavaa, kun esimerkeistä uusin on kymmenen vuoden takaa. Myös monet esimerkit eläinten käyttäytymisestä tuntuvat jo puhki kalutuilta. Näitä puutteita olisi voinut korjata liittämällä jälkisanoina suomalaisen etologin päivityksen nykytilanteesta lainsäädännössä ja tutkimuksessa.

Esittämästäni kritiikistä huolimatta teokseen kannattaa ehdottomasti tarttua: Balcomben esille tuomat anekdootit ja esimerkit herättävät tärkeitä kysymyksiä eläinten tavasta kokea ja avaavat suhteemme eläinkunnan koko kirjoon uudella tavalla. *Eläimellisen nautinnon* mukaan emme ole yksin mielihaluinemme ja nautintoinemme, vaan näistä löytyy lukemattomia variaatioita toisten lajien piiristä. Teos tuo myös etologian maailman aiempaa lähemmäs humanistis-yhteiskunnallisen eläintutkimuksen intressejä. Nähtäväksi jää, minkälaista hedelmää tämä läheneminen kantaa.